

## **Alma Laius.**

### Mälestused.

#### *Kus ja kunas te sündisite?*

Ma sündisin septembris 1923 Kingissepa rajoonis Onstopeli külas. Minu vanemad olid väikesed talupidajad. Isa oli sepp, meil oli seitse hektarit põllumaad, väike aed, maja ja kõik juurdekuuluvad hooned.

#### *Kuidas te Leidaga sugulane olete?*

Meie isad olid vennad. Minu isal oli kolm venda. Üks neist oli juba surnud, aga kaks elasid Horoševo külas – Leida isa Richard ja Meeta isa Jaan. Meie elukohad olid umbes 10 või 12 kilomeetri kaugusel, täpselt ei mäleta.

#### *Kuidas te omavahel kohtusite?*

Pühade ajal saime alati kokku. Suvistel pühadel ja sünnipäevadel koguneti meie juurde. Kaarikutega sõideti kohale. Meil oli ilus loodus ja üldse ilus paik. Maja eest jooksis läbi kristallpuhta allikaveega jõgi, palju oli kalu, forelle, hauged. Läksime poole sääreni vette, püüdsime väikseid kalu, ei tahtnudki välja tulla. Hea tunne oli, kui sinna kõik kokku tulid. Pruuliti õlut, pärast pandi vett juurde, nii hea oli juua. Meie peres oli kolm last, üks vend oli viis, teine neli aastat minust vanem, mina olin kõige väiksem. Talvel, jõulupühade ajal, käisime rohkem Horoševos. Saaniga sõitsime, jäime mitmeks päevaks.

#### *Kas neid tähtpäevi tohtis pidada?*

Ainult salaja tohtis pidada. Ükskord olime jõulude ajal Leida juures, kõik vennalapsed ja pered olid koos. Kuusk oli lakke kinnitatud, lapsed hoidsid okstest kinni, jalutasid ringimööda, laulsid „Oh, kuusepuud“ ja teisi jõululaule. Äkki koputatas keegi uksele, jumal, see kuusk tiriti maha, topiti voodi alla, mänguajad ja ehted läksid katki. Kõik ju kartsid, et noh, jõuluaeg, sellal jõuluid teha ei tohtinud. Aga oli hoopis üks naaber, kes tuli. Me nutsime nii hirmsasti...

#### *Mida te Leidast lapsepõlves mäletate?*

Leida oli väga kena tüdruk, tal olid patsid ja ta tahtis kangesti ema moodi olla. Armanda-tädi oli nooruses väga ilus inimene. Aga meile tundus, et Leida oli rohkem isa nägu, ja kui talle seda öeldi, sai ta väga pahaseks. Meie saime omavahel hästi läbi, niipalju, kui meid seal oli, ühe, teise ja kolmanda venna lapsed. Meeta oli sündinud jaanuaris, Leida märtsis ja mina septembris. Meil polnud kunagi miskit naginat ega ütlemist. Suvel tulid nemad kaarikutega meile, talvel sõitsime meie regedega nende juurde. Jäädi mitmeks päevaks. Vanaema oli siis juba haige, ta oli nii väike ja kõhna. Mäletan, kuidas tädi Armanda istus vanaema voodiserval, laulis ja mängis kitarril. Tal olid lokiid juuksed ja lai, plisseeritud seelik.

*Milline oli Laiuste majanduslik olukord? Mislada põllumehed nad olid ja millega üldse tegeldi?*

Jaan tegeles teede ehitamisega, tema oli teemeister, aga Leida isa Richard tegi metsatööd ja oli ka rohkem riigitööl. Minu isa oli sepp. Temal oli seppapada, mille ta ise oli kokku pannud ja oma tööga ehitanud. Isa läks juba hommikul kell neli seppapatta ja töötas öhtuni välja, nii nagu tööd oli. Mulle tundus, et ta ei maganud üldse. Kõigi ümberkaudsete külade talunikud käisid tema juures, teda hinnati, sellepärast tema juurde tuldi.

*Kuidas oli olukord põllutöömashinatega? Kas teil oli kõik, mis vaja?*

Isa ostis detaile ja valmistas palju asju ise, osa oli loomulikult ostetud. Meil olid kõik vajalikud põllutöömashinad: niidumasin, rehepeksumasin, tuulamismasin, looreha ja kõik muu, mis kuulub põllutöö juurde.

*Mul on siin üks iseloomustus, milles on öeldud, et 30ndal aastal tunnistati Karl Laiuse pojad Jaan ja Richard kulakuteks ning neile pandi peale suured maksud, mille nad ka tasusid. Mida tähendab, et üks majapidamine pandi „нод мөёрдое задание“?*

See tähendas, et majapidamisele pandi peale kõrgendatud kohustused. Meile pandi ka suured maksud. Me pidime ära andma 660 liitrit piima, aga meile oli jäänud üks lehm, see polnud terve ja ta ei andnud niipalju piima, et me oleksime suutnud selle kohustuse täita. Ja vat, siis hakkaski meil kõik viltu vedama.

*Mismoodi viltu vedama?*

Ma arvan nii, et eesti perekonnad olid töökamad ja elasid võib-olla paremini kui mõned teised, see tekitas kadedust. Niisugused asjad hakkasid tulema kõigi eestlaste peale, mitte ainult meie perele. Külas oli kooliõpetaja, kes sai koolist palka, tal oli väike krunt ja natuke maad, aga ta oli eestlane ja ka talle pandi igasugused maksud peale. Eestlastele hakati millegipärast viltu vaatama.

*Kuidas selles olukorras õnnestus suurt peret ära toita?*

Kui kasvatati sigu, tuli need tingimata arvele võtta ning tapetud sea nahk riigile anda. Aga vahel tahtsid ikka kamaraga liha ka saada. Siis kasvatati pörsas salaja üles ja tapeti öösel ära. Praegu mõtled, et see oli justkui nali, aga tollal oli see tõesti nii. Ka meil tehti seda. Ükskord tapsime tallis öösel siga, ma olin koolitüdruk, hoidsin ühe käega silmi kinni, teise käega laternat, aga niipea, kui siga karjatas, kukkus mul latern käest maha ja õled läksid põlema. Äärepealt oleksime talli maha põletanud.

*Karakteristikas kirjutatakse vanaisast ja tema kahest pojast. Kas nad elasid ühes talus või mitte?*

Mis enne mind oli, selle kohta ei oska ma midagi öelda. Aga sellal, kui ma olin umbes 8- või 9aastane koolitüdruk, elasid nad kõik vanaisa majas (1932. S.K.) See oli pikk hoone, kahe väliskuse ja kahe trepiga. Maja oli nagu pooleks jagatud. Ühel pool elas Richard (Leida isa) oma perekonnaga, teisel pool Jaani pere ja seal oli üks tuba vanaisa ja vanaema jaoks.

*Meenutage, mis juhtus pärast 30ndat aastat, kui teie perele hakati suuri makse peale panema ja kuidas kõik edasi läks?*

Ma oskan seda öelda ainult oma perekonna kohta. Meie neid makse tasuda ei jaksanud, võlg oli suur, siis tuldi ja kirjutati üles kõik, mis meil oli: hooned, loomad, põllutöomasinad, mööbel, isegi voodid, kellad ja isa talvekasukas, millega ta sõidus käis. Korraldati oksjon ja müüdi kogu meie vara võla katteks maha. Meil oli palju toalilli, isegi need viidi minema. Pärast öeldi, et 24 tunni jooksul tuleb meil majast lahkuda. Isa istus õhtul laua ääres, palvetas ja rääkis, oh jumal küll, kuhu ma oma perega lähen, kes meile peavarju annab? Meid oli ikkagi viis inimest, kolm last ja vanemad. Ja kõigest olime ilma ka. Hommikul, kui me ärkasime, koputati uksele. Isa läks lahti tegema, et kes siis nüüd veel tuleb? See oli talvine aeg. Väljas olid Hrevitsa küla mehed mitme hobuse ja saaniga. Nad tundsid meie isa, nad teadsid, et isa on niisugune juvelirsepp, kes teeb kõik tööd ära, ja kutsusid teda enda juurde sepaks. Panime oma asjad regede peale ja meid viidi Hrevitsasse. Isa oli eelmisel päeval jõudnud veel lehma ära osta, ega lastega ilma piimata hakkama ei saanud. Seal anti meile kohe kahetoaline korter ja isa hakkas kolhoosi sepikojas tööle.

*Kui kaua te Hrevitsas elasite?*

Isa seda asja nii ei jätnud. Ta kirjutas Kalininile, et tema on hommikust õhtuni ise sepapajas töötanud, võõrast tööjõudu me kunagi kasutanud ei ole, terve küla kirjutas sellele alla. Loomaarstilt saime tõendi, et lehm oli tõepoolest haige olnud, sellepärast ei saanud me riigile niipalju piima anda kui nõuti. Tuli vastus, et see oli vale otsus ja meile tuleb kõik tagasi anda.

*Kas te saite asjad tagasi?*

Me ei saanud midagi tagasi. Kõik oli inimestele maha müüdüd, ega me ei hakanud neilt midagi ära võtma. Jätsime kõik nii, nagu oli, ainult kaks suurt udumirdi potti tõi vanem vend kolhoosisööklast tagasi. Hooned anti tagasi, võisime jälle oma koju tulla ja isa läks kolhoosi sepikotta tööle. Aga koer, kes uut kodu vastu ei võtnudki, oli vana talu trepil nälga surnud... Elasime seal kuni 30ndate lõpuni, kui algas represseerimine.

*Kas rahva hulgas liikusid mingid jutud selle kohta, mis on tulemas ?*

Jutud olid sellepärast, et mõned külad tehti eestlastest juba tühjaks. Kes sai ennast sel ööl ära peita, need jäid ja jäidki alles. Meie isa käis kolhoosi sepapajas tööl. Pühade ajal, kas oktoobri- või maipühade ajal sai ta alati preemiat, ükskord anti lammas, teinekord mesilastaru. Teda premeeriti kui head töötajat, anti seda, mis kolhoosis oli. Isa ei tulnud selle pealegi, et temaga võiks midagi juhtuda. Ta ütles, et miks ma peaksin kuhugi põgenema või ennast peitma, kui ma pole miskit kurja teinud, ma olen ausalt töötanud. Kuhu ma põgenen? Ja kui kinnivõtmise tuli, ei hakanud ta ennast kuhugi peitma. Kooliõpetaja hüppas aknast välja, jooksis metsa ja pääses. Aga meil polnudki, kuhu joosta, jõgi ja mõned põõsad.

*Kunas ja kuidas isa arreteeriti?*

See oli heinaaeg, ma mäletan, et panime heina kokku, kiirustasime, sest müristas, aga sadama veel ei hakanud. Pimedas lõpetasime ja läksime magama. Öösel äkki tuli auto õue, „чёрный ворон“, nagu seda nimetati, sõitis ukse ette, mehed tulid tupp. Panid isa pesu väel nurka istuma, meie ei tohtinud talle ligigi minna. Tehti läbiotsimine, puistati kõik läbi, ma ei tea, mida nad otsisid. Leidsid paar kirja, mis vanaema Eestist emale oli saatnud, need võeti ära. Kirjavahetust Eestis elavate sugulastega ei tohtinud pidada. Ema pani talle kotikesega leiba kaasa ja nii ta läks, kadus nagu tinatuhka. Meie teda enam ei leidnud. Otsisime igalt poolt, Kingissepast ja Leningradist, aga kuskilt me teda ei leidnud. Jäigi kadunuks. Hiljem kuulsime, et neid oli piinatud, sunnitud ööd kui päevad püstijalu seisma, tilgutatud vett pähe... Ei tea ju, mis temaga tehti, võib-olla kaotas ta mõistuse...

*Kunas te isa surmast teada saite?*

Pärast sõda, kui Leida ja Meeta hakkasid asju ajama, et oma isasid rehabiliteerida. Siis kirjutasime igasuguseid palveid, et sel kuupäeval arreteeriti, inimesed on kadunud ja kuhu nad kadusid? Läks tükk aega, enne kui tuli vastus, et isa on pärast surma rehabiliteeritud süüteo puudumise tõttu. Niisamuti oli Richardiga. Saime surmatunnistused: meie isa oli surnud 12. juunil 1942. aastal söögitoru vähki, Richard 23. mail 1958.a. kõhuvähki. Muidugi oli see võltsing, lasti lihtsalt maha.

*Kaks venda hukkus, aga Jaan tuli tagasi?*

Jah, Jaan tuli tagasi. Hiljem elas ta Torma külas. Temaga me kohtusime juba pärast sõda Roelas. Ta ütles, et teda pandi seisma, et ta räägiks kõik ära. Lasti ööd-päevad seista, tilgutati vett pähe, aga tema ei rääkinud midagi. Kui ta vanglast tagasi tuli, olid tal jalad nii haiged, et ta ei saanud õieti käiagi, lonkas eluaeg.

*Kas sakslased teid sõja ajal ära viia ei tahtnud?*

Mind tahtsid nad mitu korda ära viia, aga meie teemeister kaitses mind. Mul oli hobune ja mina käisin hobusega teetöödel. Tema ütles, et ilma minu ja minu hobuseta ei saa ta maanteel midagi teha. Siis lasti mind algul lahti, ei saadetud kohe minema. Aga pärast, kui sakslased hakkasid taganema, ajasid nad kõik eesti pered ära. Läksime nendega kaasa, nad pidid meid siit Saksamaale saatma. Aga Eestis võtsid meid vastu sugulased. Vanaema elas veel, tädi, kaks onu ja nende lapsed. Sugulased võtsid meid nagu käendusele, vastutasid meie eest, ja mitte ainult meie, vaid ka kooliõpetaja perekonna ja veel ühe võõra pere eest.

*Jutustage, kuidas te Narvast tulema hakkasite?*

Narvas ei saanud me kuigi kaua olla, aga me siiski juba töötasime. Mina sain kuhugi kantseleisse koristajaks, vend töötas ka kuskil, nii et elamisraha meil oli.

*Esimene peatus oligi Narvas?*

Jah, seal tuli meile vastu vanaema koos tädiga, meie ema õega. Juba seal võtsid nad meid käendusele. Narvas olime niikaua, kui algas pommitamine. Tädi kartis, tema jooksis igal öösel

maa-alusesse varjendisse, mis asus kuskil Pimeaia kandis. Aga meie tegime endale kaevikud ja mõtlesime, et kui nüüd otse pähe tuleb, siis pole midagi teha, aga kui pähe ei tule, jääme ikkagi ellu. Pähe ei tulnud, aga seal läks asi juba nii hulluks, et Narvast ei jäänud enam midagi järele ja me põgenesime edasi. Jõudsimme Soldinosse, kust elanikud olid juba lahkunud. Me läksime ühte tühja majja, koristasime selle ära, pesime aknad puhtaks, tegime kõik korda, saime seal ühe öö magada, siis tulid sakslased, vaatasid, et kõik on puhas ja ajasid meid majast välja. Aga teenindajaks jätsid nad ühe naisterahva, kellel oli kaasas kaks last ja vanaema. Minu vanem vend Voldemar läks oma perega järgmisse majja. Meie koos emaga läksime Tuuluksesse, meid lubati ühte tallu. Seal oli mitu peret, olime nagu silgud põrandal maas. Seal elasime üle kõige suurema pommitamise. Küünlad pandi üles ja üks laine teise järel käis meist üle. Külal oli pikk sara, me panime algul oma mullika sinna, aga sakslased käskisid mullika ära viia, nad panid sinna oma hobuseid. Ja kui siis päise päeva ajal tuli lennuk, lasi leekkuulidega sara otsast lõpuni läbi, kuur süttis põlema ja kõik hobused põlesid sellega koos ära. Aga meie mullikas jäi ellu. Pärast kuulsime, et Soldinos oli pomm kukkunud just sellesse majja, kust sakslased meid minema ajasid. Hommikul oli maja asemel auk. Surma said kõik sakslased ja ka see lastega eesti perekond, naine üksi jäi ellu. Meid nagu aeti surma eest minema. Nii et meid Jumal tõesti kaitses.

Tuuluksest hakkasime Püssi poole liikuma. Palusime sakslasi, et nad võtaksid meid auto peale, meil oli veel natuke liha alles, tasusime sellega. Ja nad tõid meid Jõhvi. Seal valvasin ma terve öö mullikat. Saksa keelt ma siis juba oskasin. Olin kümme klassi lõpetanud, peale selle võtsime veel eratunde, et saaks nendega ikka rääkida. Küll sakslased püüdsid mind veenda, et ma magama läheksin, lubasid ise lehma valvata, aga me teadsime kõik, kuidas nad loomi tapsid, mina neid ei usaldanud, seisin hommikuni ja hoidsin mullika kaelast kinni. Meil oli veel natuke liha järel, selle eest viis järgmine sakslaste auto meid Püssi, kohe talu ukse ette.

*Mis mullikast sai?*

Mullikas kasvas üles ja temast sai lehm. Pärast kõik rääkisid, et tänu minule jäi lehm alles. Ema vend võttis meid ja ka kooliõpetaja perekonna ilusti vastu ja me jäimegi sinna. Ka ema tuli Narvast venna juurde. Tädi Adeele jäi Kiviõlisse, meie olime Aidu-Liival. Siis me olime täiesti Augusti-onu ülalpidamisel, aitasime talutööd teha, olime nagu tema pere liikmed. Me lahkusime Venemaalt 1943. aastal, 1945. aastal jõudsimme Aidu-Liivale. Poolteist aastat olime rännanud, sõja piiri peal, ei saanud siia ega sinna. Väga palju asju läks teel kaduma. Seal läks sõda meist üle. Pärast abiellumist kolisin ma Rakverre. Leidast ega Meetast ei teadnud ma tollal midagi, nemad olid sõjaväes. Jaan sai endale Roelas maja, ma ei tea, kas see oli ostetud või renditud maja. Tema elas oma perekonnaga seal, me käisime nende juures marjul ja kohtusime temaga seal. Aga Leidaga saime kokku alles pärast sõda. Vahepeal ma teda jälle ei näinud, ta õppis ju kogu aeg. Pärast teatrikooli lõpetamist käis ta näitemängudega Rakveres, tõi meile piletid, pani esimesse ritta istuma.

*Ta käis Rakveres ka oma filmidega?*

Jah, esimene oli „Õhtust hommikuni“. Siis peatus ta alati minu juures. Kui minu poeg ülikooli lõpetas ja Tallinna jäi, hakkas Leida temaga tihedamalt suhtlema. Kui Leida auto ostis, õpetas Vova teda autot juhtima, pärast aitas tal auto ära müüa. Leida usaldas Vovat, määras ta oma testamendi täitjaks. Vova müüs tema korteri, see võttis aega, kohe ei õnnestunud saada seda hinda, mida Leida oli tahtnud. Korter oli natuke laokil ka. Nüüd alles õnnestus korter maha müüa. Raha saatis Vova Ukrainasse, Leida vennatütardele, nagu testamendiga oli määratud.

See oli minu elulugu. Kui meenutama hakata, võiks paljugi rääkida, aga kõik ei tule kohe meelde.

*Teil on seinal üks maal, sellel on kujutatud jõgi, mis teie talu naaberrajoonist lahutas, jõekallas, teie pere pesemise koht jne. Kes selle maali tegi?*

Meil käisid igal aastal Leningradist suvitajad. Küla oli ilusas kohas, metsad marju täis. Kuski viie kilomeetri piires olid meil kõik marjad. Kohe küla tagant algas murakamets, edasi tulid pohlakad, mustikad, jõhvikad. Natuke kaugemal oli pähklimeets, seal oli kohe sarapuumägi. Peaaegu igas talus käisid suvitajad. Meil puhkas tihtipeale üks professori perekond, nende isa, väga mõnus taadikene, mängis viiulit, oli mõnikord terve suve meie juures. Ruumid polnud suured, aga tuba oli kardinatega ja kappidega ära jagatud, nii et inimesed üksteist ei seganud. Ja siis üks suvitajatest, kellele meie loodus meeldis, istus teispool jõekaldal ja tegi selle pildi. Alati, kui ma seda vaatan, on mul niisugune tunne, nagu oleksin kodus ära käinud. Jões oli külm, puhas allikavesi, ülevalpool, kus meie hooned lõppesid, oli sild ja väike kosk. Teispool jõekaldal oli veski, kus tehti püülijahu, kruupe ja kõike muud, mis vaja. Veski omanik oli samuti eestlane. Jões oli hästi palju kalu, forelle, hauged, suuremad poisid püüdsid neid, soolasime talveks sisse, püttidesse pandi. Siis pudeleid ega purke ei olnud, liha, või, kõike hoiti püttides. Metsas oli palju marju. Kui läksid jõhvikale, natuke aega olid ära ja juba tulid täis kartulikorvidega tagasi. Kraaviservadel kasvasid vaarikad. Seenele minekuks pandi vahel hobune ette ja sõideti kuhugi kaugemale. Seeni oli nii palju, et keegi ei jõudnud neid korve tassida. Ümberringi olid suured, põlised metsad. Sellepoolest oli see küll väga hea ja ilus koht.

*Maad olid viljakandvad?*

Maa oli tõesti väga hea. Sellepärast eestlased sinna läksidki. Ja see polnud ju kaugel, piirist alla viiekümne, Narvast umbes viiskümmend kilomeetrit. Ühel pool oli Jastrebin, teisel pool Veimari raudteejaam. Ühele poole oli meilt poolteist, teisele poole neli kilomeetrit. Me olime jõe ääres, koht oli väga ilus. Eks nad sellepärast sinna läksid, said seal paremat maad kui siin oli, ehitasid majad ja seadsid ennast sisse.

*Vanaisa ostis ilmselt selle koha, kus ta hiljem kahe pojaga elas. Aga kuidas teie pere neist kaugemale sattus?*

Minu isa oli juba ükskord abielus olnud, nad said kaks aastat koos elada ja siis suri tema esimene naine tiisikusse. Ja ja siis tulidki meie inimesed, ema oma perega meile hästi lähedale,

ehitasid metsatukka majad, ostsid krundi ja jäidki sinna elama. Algul elasid kõik eesti perekonnad koos. Seal said nad tuttavaks ja seal siis ema abiellus temaga. Isa oli sellal juba sepp, tal oli oma sepapada, hooned, laut, rehetuba ja siis veel kuurid heinte jaoks, täitsa valmis talu majapidamine.

*Kuipalju oli lähikonnas eesti peresid?*

Neid oli viis või kuus: ühed olid Kruusid, siis olid Vainod (hilisema EKP Keskkomitee sekretäri Karl Vaino perekond. S.K), siis kooliõpetaja Traumann, teine kooliõpetaja Janson, rohkem ei tule kohe meelde. Igatahes oli meie külas viis-kuus eesti perekonda.

*Mis keelt te kõnelesite?*

Eesti keelt. Ema vene keelt üldse ei osanud, isa rääkis puiselt, halvasti, aga ta sai siiski aetud kõik asjad, mis vaja. Koolid olid venekeelsed. Aga kuskil väga kaugel, seal Tikapesa kandis, oli üks eesti kool ka olemas. See oli Kingissepa ja meie küla vahel.

*Aga teie koolis olid eesti õpetajad?*

Jah, nii oli juhtunud, et Raumann oli eestlane ja samuti Janson. Nad õpetasid meid muidugi vene keeles, aga oli ka vene õpetajaid. Kaks aastat käisin algul siin koolis, kui meid kulakaks tehti, õppisin ühe aasta Hrevitsas, pärast, kui tagasi tulime, õppisin jälle siin koolis. Külakoolis oli neli klassi, hiljem käisin Pustomerža koolis, mis asus jõe kaldal, talvel läksime mööda jääd kooli, neli kilomeetrit oli minna. Seitsmendast kümnenda klassini õppisin Jastrebinas koolis. Sinna oli umbes viis kilomeetrit, aga häda polnud midagi, iga päev käisime seda teed. Kui olid paksud ilmad, talvel tuisud ja kevadel palju vett, viidi meid hobustega ja tuldi vastu ka. Kolhoosi hobused käisid vastas.

*Tuletage meelde jõulupühi, mida te veetsite koos vanaisa ja teiste sugulastega. Need pidid olema lastele väga toredad pühad?*

Jõulupühi pidasime kuigipalju ka kodus, aga enamasti ikka Horoševos, vanaisa ja onude juures. Seal saime jõulude ajal kokku. Reega sõideti kohale, jäädi mitmeks päevaks. Ega sellal ei lubatud jõulupühi üldse teha, selle eest võis trahvi saada või isegi vangi minna. Ainult salaja tohtis teha. Meie peres oli mitu seppa, mehed olid valmistanud metallist seadme, millega kuusk riputati lakke. Kuusk oli ehitatud, me mängisime kuuse all, võtsime okstest kinni, käisime ringi, kuusk tiirles. Laulsime „Oh, kuusepuud“ ja teisi jõululaule, mida meile oli õpetatud. Kolme pere lapsed olid koos, igas peres mitu last, meid oli isegi juba terve hulk, peale selle veel vanemad. Kõik tulid kokku.

*Kas tehti tavalisi jõulutoite?*

Tavalised jõulutoidud olid muidugi. Seapraad, mulgikapsad, kindlasti verivorstid. Enne jõule tapeti siga, nii nagu see värk ikka käis.

*Ega sellal vist kirikus käia enam ei tohtinud?*

Ma ei mäleta, et me oleksime talvel kirikus käinud. Luteriusu kirikud olid kaugel, teed lund täis, neid keegi ei puhastanud. Novosjolka kirik oli lähemal, suvel käisime seal. Mäletan, et isa pani

hobuse ette ja kaarikuga sõitsime kirikusse. Aga talvel me kirikusse ei pääsenudki. Ja aeg oli ka niisugune, ega seda kirikus käimist ei tahetud.

*Te käisite vanaisa ja onude juures ka suvel. Kas te mäletate, milline loodus oli Horoševos ja kuidas talu ümbrus üldse välja nägi?*

Ühelt poolt oli maantee, maja oli maanteest kaugemal. Teisel pool oli natuke vaba maad ja siis tuli mets. Üldse olid seal kandis suured põlised metsad. Kui me külas käisime, oli ka niisuguseid juhuseid, et metsast tulid ussid kohe maja juurde. Ma mäletan, et maja taga oli suur kiik, Richard oli selle laste jaoks ehitanud. All oli suur neljakandiline laud, seal võis igal pool istuda või seista. Ja ükskord pühade ajal, kui me seal mängisime ja kiikusime, tuli üks vaskuss meile kohe kiige alla. Me hakkasime karjuma, mehed tulid välja, materdasid ussi ära, lõikasid labidadaga mitmeks tükiks ja panid need eraldi mulda. Millegipärast arvati, et kui uss jätta ühte kohta, siis ta kasvab uuesti kokku, ärkab ellu. Mäletan, et tükid said eraldi maha maetud.

*Kas laste mängudest ka midagi meelde on jäänud?*

Üks mäng oligi niisugune, et jooksis metsa poolt majani, ise karjusime: ussid tulevad, ussid tulevad! Mängisime küll, aga kartsime ka, et võib-olla tõesti tuleb mõni uss. Suures metsas oli ikka usse, selles ei olnud midagi imelikku.

*Mida te Armanda-tädist mäletate?*

Mäletan, et ta mängis hästi kitarri, laulis, tal oli ilus hääl. Ta oli lõbus ja väga tore inimene. Eks Leidal ole ka palju emast jäänud. Tema hääl, mulle tundub, oli väga sarnane ema häälega. Armanda oli ilus inimene, tal olid väga lokkis juuksed. Ka Leidal olid juuksed natuke lokkis, aga tema tahtis igat kanti ema moodi olla. Meie arvates sarnanes ta välimuselt rohkem isaga ja kui me seda talle ütlesime, sai ta väga pahaseks. Armanda-tädi oli intelligentsem kui teised külanaised. Tema oli üles kasvanud Narvas, võib-olla sai ta seal ka mingi erihariduse, täpselt ei oska ma öelda, aga ta oli olnud kübarameister, tegeles kübarate valmistamisega, ja ka hiljem tegi ta väga ilusat peent käsitööd.

*Kui ta koos lastega Kingissepast välja saadeti, kas see teade jõudis kohe teieni?*

Tegelikult saime teada muidugi. Aga ma ei osaka öelda, kumb enne arreteeriti, kas Richard või meie isa, seda ma ei mäleta

*Pärast isa arreteerimist teid vist kuhugi enam ei saadetud?*

Ei, meie perekonda siis enam ei puudutatud.

*Kunas te Leidaga uuesti kohtusite?*

Juba pärast sõda, Jaani juures, Roelas.

*Aga räägime nüüd veelkord, mitu poega oli Karl Laiusel?*

Karl Laiusel oli viis poega. Esimene poeg oli Karl, see oli kõige vanem.

*Kas te teate, kes Karl oli, mis ametit ta hiljem pidas?*

Minu teada oli ta sepp. Ja väga hea sepp.



*Kas te puutusite temaga lapsepõlves kokku?*

Puutusime kokku siis, kui me käisime vanaisal külas. Näiteks talvel, jõulupühade ajal olime alati seal.

*Ega te ei oska öelda, kus Karl elas? Kas ta elas kuskil lähedal?*

Ma ei oska täpselt ütelda, ma ei mäleta. Ma olin siis ju väike laps.

*Kas on võimalik, et ta elas Tikapesa külas?*

Võib-olla küll, ta käis ka Horoševos, nii et ta ei saanud elada väga kaugel.

*Kes oli siis järgmine poeg?*

Järgmine poeg oli Jaan, Meeta isa.

*Jaan oli see poeg, kes hiljem elas vanaisa talus. Tema ei kirjutanud pärast arreteerimist süüdistusele alla, kuid pääses vanglast siiski eluga. Oli see nii?*

Jah, aga teda piinati, igatahes jalad olid tal täitsa läbi, ta ei saanud õieti käiagi. Ta rääkis, et ööd-päevad läbi ei lastud tal istuda ega lamada, sunniti seisma, pärast olid jalad väga haiged.

*Tema järel tuli Anton, teie isa, ja siis Richard. Aga viies poeg? Kas see oli Aleksander?*

Jah, see võis küll olla Aleksander, aga teda pole ma näinudki.

*Kas Aleksander oli see poeg, kes hukkus kodusõja ajal?*

Jah, niipalju ma tean, ta hukati. (Karl Laiuse poegade nimekiri osutus hilisemal kontrollimisel ekslikuks.- S.K.)

*Nii et arreteeriti Karl Laiuse kolm poega, tagasi tuli neist üks.*

Tagasi tuli Jaan, sest tema jäi ellu. Teised nähtavasti hukati. Ei tahetud neid kuhugi edasi viia. Sinjajevi sood, mis seal Leningradi all olid, seal nad kaevasid kaevikuid või mis nad seal tegid ja sinna nad vist läksid...

*Kuidas külarahvas eestlastesse suhtus ja kuidas üldse see küla atmosfäär oli?*

Külarahva kohta ei oska ma midagi halba ütelda, külarahvas suhtus meisse hästi. Kui see kulakaks tegemine oli, kirjutasid kõik külaelanikud alla avaldusele, milles isa selgitas, mispärast teda kulakaks tehti, et tema oli nagu jõukam kui teised, sest tema töötas hommikust õhtuni sepapajas, mingit võõrast tööjõudu meil ei kasutatud ja kedagi ei ekspluateeritud. Kõik kirjutasid alla. Ja me saime oma maja tagasi. Asju me ei hakanud enam otsima, peale lillede, mis vend kolhoosi sööklast kätte sai. Rahvas suhtus meisse hästi. Vanem vend oli pillimees, tal oli bajaan ja kitarr, ta oli väga musikaalne, mängis kõiki pille. Kui olid tantsuõhtud või peod või näitemängud, oli tema alati kohal. Kooliõpetaja Jannson juhendas meid ja me tegime päris ilusaid näitemänge. Külas olid peamiselt vene perekonnad, eesti perekondi oli vähe, aga ma tahan öelda, et inimesed olid ausad. Meil polnud toalukkusid. Ööseks panime ukse haaki. Kui just mitmeks päevaks kuhugi mindi, siis ehk pandi uks lukku, aga muidu ei käinud meil ukсед kuskil kinni, ei sarades, lautades ega kuskil mujal. Ja keegi midagi ei võtnud.

*Kas hobnusevargaid ei liikunud ringi?*

Meil polnud hobusevargaid, sea- ega kanavargaid, meil polnud mitte mingeid vargaid. Inimesed olid tõesti ausad. Aga kui sakslased hakkasid sisse tulema, siis nemad tegid niisugused röövsalgad. Me istusime kuskil koobastes. Hommikul, kui välja tulime, oli paljudel midagi kaduma läinud, kellel oli siga või mullikas tapetud, kellel sara heintest puhtaks tehtud, viisid oma hobustele, mis olid metsatukas. Kui venelased ära läksid, ei varastatud midagi. Ma ei tea, kas oli kord ja distsipliin teistsugune või milles see asi oli. Aga sakslased tegid meile küll liiga. Meil oli palju mesipuid, nad võtsid kärjed välja, ega neid tagasi enam ei pandud, nad lihtsalt rüüstasid, palju mesilasi sai hukka. Keegi ei osanud niisugust asja kartagi. Mäletan, et ükskord vaatasime aknast ja naersime, nad panid gaasimaskid ette, aga klaasid läksid ju uduseks, nad ei näinud siis midagi, ja mesilased pääsesid ka sisse, küll nad olid hädas. Tassisid kõrgi jõkke, et uputada mesilasi. Kaldal oli üks kivi, mõni komistas ja pani kohe plärtsti! vette. Muidugi me naersime, aga keegi ei julgenud neile midagi öelda. Kahju oli küll, palju linde sai otsa. Ükskord, kui minu sõbranna ema oli parajasti meil, ratsutasid hobustega jälle sisse. Sõbranna ema ütles, et kuradi kanavargad, jälle tulevad! Aga need olid koguni eestlased, imestasid: ah, kas siin on eesti perekonnad? Nemad ei puutunud meid kunagi. Me käisime nelja tüdrukuga saksa keele tundides, õppisime kõnekeelt, et saaks nendega rääkida. Koolis olid ka saksa keele tunnid, aga seal kõnekeelele rõhku ei pandud. Me saime saksa keele päris selgeks. Mina olin külas justnagu tõlk, suutsin tõlkida, niipalju kui vaja oli. Sõbrannaga rääkisime mõnikord omavahel saksa keelt, teised ei saanud midagi aru. Pärast ei olnud saksa keelega nagu tegemist ja nüüd saan aru, aga rääkida enam ei oska.

*Kas teie isa kodusõjast võttis osa? Kas ta oli Punaarmee?*

Tema ei olnud nagu sõjaväelane, sõjaväemundris küll, kõik ja puha, aga kuna ta oli sepp, siis ta lahingutest osa ei võtnud, ta oli rohkem tagalas, parandas vankreid, rautas hobuseid. Ega siis ju masinaid nii palju ei olnud, kõik tehti hobustega. Suurtükke ja ka inimesi vedasid hobused.

*Kas see elumaja, kus te elasite enne sõda, jäi alles?*

Viimases sõjas jäi alles, aga enne seda, kodusõja ajal, põles maha. Tulistati, üks mürsk langes loomalauda katusele ja kukkus sisse. Lakas olid õled või heinad, need läksid põlema. Ma ei tea, kas kõik loomad põlesid sisse või said nad midagi päästa. Elumaja võttis tuld ja põles samuti maha. Aga seapada, laudad ja kõik teised hooned jäid alles. Enne piiri sulgemist läksid kõik ema sugulased Eestisse tagasi. Kuid meie isa oli sõjaväes ja ema ei saanud kuhugi minna, ta jäi kahe väikese lapsega Venemaale. Üks laps oli aasta ja kolme kuune, teine alles sündinud, päris väike. Nad elasid rehetoas, isa oli selle korralikult ja kindlalt ehitanud, seal nad selle sõja üle elasidki. Kui isa tagasi tuli, ehtasid nad maja uuesti üles. Ema rääkis alati, et maja sai vana vundamendi peale ehitatud, võib-olla sellepärast tulidki pärast õnnetused, et meid tehti kulakaks ja kogu meie elu läks selles majas nii halvasti...

*Kas oli niisugune uskumus, et seda poleks tohtinud teha?*

No vat, nähtavasti oli. Arvati, et kui maja maha põleb, ei tohi samale vundamendile uut maja ehitada. Aga nemad ikka ehtasid ja sellepärast ema uskuski, et see oli õnnetu maja. Ükskord juba aeti meid sealt minema ja siis tuli teist korda jälle kõik maha jätta. Praegu elab seal minu vennanaine, Onstopeli külas. (Nadežda Laius.- S.K.)

*Kus ema suri?*

Ema suri siin, Eestis.

*Mis vana Karlist sai?*

Tema suri sõja ajal. Vist Jaani juures. (Tormas. – S.K.)

*Kas te mäletate veel midagi Leidast, kasvõi mõnd pisiasja?*

Noh, lapsepõlvemälestused, mis on, need on. Koos käisime ja mängisime. Neil jõge polnud. Ja kui nemad tulid meile, olime jõekaldal, veest välja ei tulnudki. Jõgi polnud sügav, väikseid kalu oli palju, me läksime poole sääreni vette ja püüdsime kivide alt väikseid kalu, ei tahtnudki enam veest välja tulla.

*Leida oli kirglik seenelkäija. Laine Mesikäpp mäletab, et ta muutus metsas lausa teiseks inimeseks. Aga vanaduses hakkas teda vaevama Parkinsonitõbi. See oli katastroof, kui selgus, et ta ei saa enam metsa minna, sest jalad ei kannu, ta kukkus.*

Me kõik elasime ja kasvasime metsade keskel, mets oli meile nii omane. Ma tundsin oma metsa ja ma ei kartnud kunagi, et ma võin ära eksida. Kõik, mida metsast saada võis, oli meil käe-jala juures. Ja meil oli veel see jõgi, vat kohe siin, nagu see meie kallas oli, siin käisime pesu loputama. Ja siit natuke ülespoole oligi meie maja. Sünnipäevade ajal käisid nad ikka meie juures. Alati tehti õlut, pärast sai nädal aega või kauemgi kalja juua. Pandi aga vett peale ja joodi. Me käisime läbi kogu aeg, kuni tulid need ajad, kui meid lahku viidi.

*Nüüd veel vanaisast, Karl Laiusest. Kas tal oli mingi terviserike?*

Ma mäletan teda kui tugevat vanainimest, aga ükskord ta kukkus hobuselt maha, vankrist või saanist, ja siis tal jäi kael kõveraks. Ta ei saanud pead pöörata, ei saanud päris otse vaadata, vaatas natuke kõõrdi. See viga jäi talle kuni surmani.

*Aga vanaema? Kas ta oli halvatud?*

Niipalju kui mina mäletan, oli ta halvatud. Kui ma päris pisike olin, siis ta käis meil, aga pärast mäletan ma teda ainult halvatuna. Ta oli pikka aega halvatud. Mäletan, et ta oli pisike kõhna vanainimene. Kui me seal külas käisime, istusime alati tema voodi juures, voodiserval. Mul on veel mälestuseks üks tema pikee-tekk alles. Enne surma kinkis ta mulle selle teki.

*Mida te mäletate Horoševo talu sisustusest? Kuidas ruumid välja nägid?*

See oli pikk maja, kahel pool olid trepid, ühel pool elas Jaan oma perekonnaga, teisel pool Richard, Armanda ja nende lapsed. Vanad elasid Jaani juures. See oli väike tuba, köögist eraldi. Jaani pere elas suuremas toas. See pool, kus elas Jaan, oli natuke lihtsam, aga see pool, kus elas Richardi pere, oli rohkem linnamoodi korter. Armanda oli linnas elanud ja üles kasvanud, tema

oskas ka oma kodu teistmoodi sisse seada. Neil oli pehme mööbel, sellele oli ta õmmelnud valged katted, seinavaip, see võis olla Armanda enda tehtud, ega nad vaiba peale raha küll raiskama ei hakanud. Teisel pool, maja taga, oli hästi suur kiik, kus me alati kiikusime.

*See oli siis puust tehtud suur kiik?*

See oli neljakandiline, mõlemal pool käepidemed, all laiad lauad, kus sai seista või istuda, kuidas keegi tahtis. Aga see oli nii metsa ääres, et sinna tulid isegi maod. Ükskord, kui me kiikusime, roomas üks madu kohe kiige alla. Siis muidugi oli kisa hirmus suur, mehed materdasid selle ära.